

Bestaat er een stedelijke onderklasse in België?

Marco MARTINIELLO

Prof. aan de Université de Liège

Sinds de oliecrisis van 1973 heeft België, zoals de meeste andere landen van de Europese Unie, te kampen gehad met een opeenvolging van ernstige economische recessies. De Belgische industriële welvaart en bloei is alleen nog een nostalgische souvenir, het land is aan een tijdperk begonnen met dramatische economische, sociale, politieke en culturele veranderingen en moeilijkheden die even zo vele uitdagingen vormen voor de toekomst.

Van de indicatoren van de globale crisis in België, zijn de volgende vier van cruciaal belang voor dit artikel. Eerst en vooral hebben de werkloosheid en de ondertewerkstelling de laatste twintig jaar aan belang gewonnen. Wat betreft de werkloosheid is het vermeldenswaardig dat deze sinds het begin van de jaren zeventig bijna constant gestegen is tot minimum 500.000 werklozen in januari 1994, dit is minstens 14% van de totale actieve bevolking¹. Verder is ook de lengte van de perioden van werkloosheid aanzienlijk gestegen en veel arbeiders van middelbare leeftijd, die werkloos geworden zijn in de industriële sector, hebben maar een kleine kans om opnieuw werk te vinden. Ten tweede is het probleem van de daklozen, tot voor kort nagenoeg onbestaande in Belgische stedelijke gebieden, nu wel aan de orde en lijkt te stijgen. En ten derde, niet alleen stijgt de criminaliteit in de steden, zoals men kan merken aan de officiële cijfers vrijgegeven in februari 1994², ook het gevoel van onveiligheid lijkt wijd verbreid te zijn vooral in grote steden zoals Brussel, Antwerpen of Luik. Ten vierde zijn de sociale spanningen en conflicten uitgedrukt in etnische termen niet meer zeldzaam. De eerste rellen van 1991 tussen jongeren uit de Brusselse binnenstad³, waarvan een meerderheid van Marokkaanse afkomst, werden onlangs gevolgd door geweldpleging tussen Turken en Koerden in de buurt van Sint-Joost in Brussel en door een confrontatie tussen Belgisch-Marokkaanse jongeren en de politie naar aanleiding van een demonstratie georganiseerd ten voordele van de Palestijnen vlak na de Hebron-slachting van februari 1994.

Voor vele waarnemers lijkt het duidelijk dat België een groeiende sociale uitsluiting en "nieuwe armoede" te wachten staat. België lijkt meer en meer een duale maatschappij te worden met een duidelijk te onderscheiden grens tussen een meerderheid van "haves" en een groeiende minderheid van "havenots".

Er zijn andere pogingen geweest om de Belgische sociale en economische situatie te conceptualiseren, maar de notie van "onderklasse" is tot hertoe nog niet ter discussie gekomen, tenminste toch niet in franssprekend België. En dit ondanks het feit dat de economische en sociale situatie, zoals hierboven geschetst,

1 Dit is een officieel cijfer gepubliceerd door de Office National de l'Emploi (ONEM).

2 Le Soir, 19 en 29 februari 1994.

3 MARTINIELLO M., 1991. Turbulences à Buxelles (mai 1991). *Migration Société* 3, 18, 19-29.

had kunnen leiden tot een debat analoog met de discussie die in de Verenigde Staten of Groot-Brittannië ontwikkeld werd.

Daarom stelt dit artikel de volgende vraag: kan het begrip onderklasse nuttig zijn om de processen van socio-economische segregatie, fragmentatie en uitsluiting, van ongelijke verdeling van politieke macht en van etnicisering van sociale relaties in stedelijk België, te benaderen? Of hebben de Belgische sociale wetenschappers gelijk het debat over de onderklasse te negeren? Is er bij de verschillende voorstellingen van de onderklasse een nuttig concept aanwezig, dat het mogelijk maakt om de sociale, economische en politieke dynamiek in Belgische steden beter te begrijpen en te verklaren?

Door deze vraag te stellen, wordt ook een bredere epistemologische vraag aan de orde gesteld: in hoeverre kan men een begrip vanuit een sociale context, waarin het werd ontwikkeld, overdragen naar andere sociale contexten, zonder zorgvuldig voorafgaand onderzoek?

De recente geschiedenis van continentale immigratie en etnische studies toont de mogelijke verdraaiingen aan ten gevolge van het geïmproviseerd overdragen van concepten. In recent werk van de Franse socioloog, Didier Lapeyronnie ⁴ bijvoorbeeld, wordt het begrip onderklasse veelvuldig toegepast op de Franse postnationale maatschappij. Er wordt nergens verwezen naar de theoretische discussie, noch in de Verenigde Staten, noch in Groot-Brittannië, en het concept onderklasse wordt als vanzelfsprekend aangenomen, zowel in absolute termen als om de mechanismen van de Franse uitsluiting uit te leggen. Bijgevolg is het onmogelijk om het empirische bestaan van een Franse stedelijke onderklasse niet vast te stellen en geeft men een ietwat bevooroordeeld beeld van de Franse stedelijke samenleving.

Om zulke afwijking voor België te voorkomen, is het voorzichtiger de vraag te stellen naar de theoretische waarde van het concept onderklasse, door te verwijzen naar de Amerikaanse en Britse discussie en de overdraagbaarheid of de universaliteit van het voornaamste concept empirisch te toetsen. Het feit dat het concept onderklasse essentieel en politiek gecontesteerd wordt en ook verre van onduidelzinnig is, maakt dergelijke benadering nog meer noodzakelijk. Daarom is dit artikel in twee delen verdeeld. Het eerste deel is een poging om de mogelijke theoretische waarde in te schatten van het concept onderklasse, door te verwijzen naar de recente en de actuele Amerikaanse en Britse discussie over dit onderwerp. Deze benadering impliceert ofwel het aanvaarden van één van de beschikbare concepten van onderklasse, ofwel een nieuwe benadering waarvan de theoretische superioriteit dan moet bewezen worden. Het kan ook een algehele verwerping betekenen van het concept onderklasse en de onderklassetheorieën. Het tweede deel van dit artikel bestaat uit een explorerende confrontatie van het concept onderklasse met gefragmenteerde empirische gegevens over stedelijke gebieden in België, voornamelijk Brussel. In de conclusie zal dan een voorlopig antwoord geformuleerd worden op de vraag gesteld in de titel van dit artikel - bestaat er een stedelijke onderklasse in België?

⁴ LAPEYRONNIE D., 1993a. De l'intégration à la ségrégation. In *Ville, exclusion et citoyenneté. Entretiens de la ville II*. J. ROMAN (ed.), 97-115. Paris: Editions Esprit.

LAPEYRONNIE D., 1993b. *L'individu et les minorités. La France et la Grande-Bretagne face à leurs immigrés*. Paris: Presses Universitaires de France.

De onderklasse: een waardevol concept, een verwarrende categorie die alle ladingen dekt of een politiek instrument?

Het minste wat men kan zeggen is dat de term "onderklasse" in hoge mate controversieel en bediscussieerd blijft in de Verenigde Staten en in Engeland, zowel in de sociale wetenschappen als in politieke kringen. Er bestaat geen algemene consensus over de definitie van onderklasse, over zijn waarde als verklarend concept en over zijn politieke en beleidsimplicaties. Er bestaat zelfs geen consensus over de noodzaak het woord te gebruiken. Sommige auteurs hebben zelfs geschreven dat de discussie over de onderklasse in een terminale staat van verwarring is vervallen⁵. Andere auteurs raden aan het woord te laten vallen en te vervangen door een meer theoretische en empirisch passende term⁶. Vóór we ons bezighouden met de definities, en impliciet met de theorieën van de onderklasse, loont het de moeite een overzicht te geven van de algemene kritieken op de conceptualisering van de onderklasse.

Sommige auteurs verwerpen of bekritisieren de term "onderklasse" omdat het geen wetenschappelijk maar een politiek concept zou zijn. Nochtans is het een punt van discussie voor welke politieke zijde de term zou moeten dienen. Voor Willetts⁷ is het een quasi-marxistisch concept. Volgens Cross en Keith⁸ is er geen verraderlijkere term dan onderklasse, ten minste wat betreft zijn populair en academisch gebruik. Het kan enkel leiden naar een min of meer reactionaire stellingname. Het lijkt erop dat beide kritieken hun punt overbeklemt. In tegenstelling tot Van den berghe, die stelt dat onderklasse de meest neutrale term is als je hem vergelijkt met "lumpenproletariat", geassocieerd met het marxistische denken, en met "pariah", geassocieerd met de liberale traditie, zou ik willen stellen dat "onderklasse" vast en zeker een term is met een politieke betekenis. Maar zijn politieke connotatie verandert naargelang tijd en plaats. In de jaren zestig werd hij vooral gebruikt door liberale sociale wetenschappers in de Verenigde Staten en door academici van gematigd links in Engeland. In de jaren tachtig daarentegen was het idee van onderklasse sterk verbonden met de sociale en politieke theorieën geassocieerd met nieuw rechts in de Verenigde Staten⁹. In Engeland begonnen enkele academici, duidelijk van marxistische traditie, de term te gebruiken, maar evenzo werd hij gebruikt door conservatieve sociale wetenschappers¹⁰. Daarom lijkt het beter aan te sluiten bij de realiteit om te erkennen dat omwille van zijn diverse betekenissen, onderklasse even goed door conservatieven als liberalen als radicalen kan gebruikt worden¹¹. Bijgevolg, deze potentiële en actuele veelvuldigheid aan politieke betekenissen van deze term, moet

5 AINSTEIN S., GORDON I., HARLOE M. (eds), 1992. *Divided Cities. New York & London in the Contemporary World*. Oxford: Blackwell.

6 WILSON WJ., 1987. *The truly disadvantaged: the inner city, the underclass and public policy*. Chicago: The University of Chicago Press.

7 WILLETTS D., 1992. Theories and explanations of the Underclass. In *Understanding the Underclass*. D. SMITH (ed.). London: Policy Studies Institute, 48-54.

8 CROSS M. & KEITH M., (eds) 1993. *Racism, the City and the State*. London: Routledge.

9 SMITH D., 1992a. Defining the Underclass. In *Understanding the Underclass*, D. SMITH (ed.), 3-8. London: Policy Studies Institute.

10 WILLETTS WJ., o.c.

11 PETERSON P., 1991. The Urban Underclass and the Poverty Paradox. In *The Urban Underclass*, C. JENKS & P. PETERSON (eds), 3-37. Washington: The Brookings Institutions.

zorgvuldig in acht genomen worden in elk onderzoek dat zich bezighoudt met armoede en socio-economische *segregatie*. Ik betwijfel echter of dit een voldoende reden is om het woord zelf te laten vallen.

Het concept onderklasse is ook bekritiseerd omdat het een sterke morele ondertoon zou hebben, en dus geen sociaal-wetenschappelijk concept zou zijn. Dit is zeker waar voor de reactionaire en conservatieve verklaringen van de onderklasse, in die zin dat lid zijn van de onderklasse, in essentie gedefinieerd wordt door de amorele waarden en gedragingen van hen die met armoede geconfronteerd worden¹². In de hedendaagse Amerikaanse literatuur is het werk van Murray¹³ waarschijnlijk een van de meest typische voorbeelden van een morele definitie van onderklasse. Murray definieert dit concept niet zozeer met betrekking tot armoede dan wel met betrekking tot een reeks van culturele tekorten die tot uiting komen in amorele houdingen, waarden en gedragingen van de leden van de onderklasse. In zijn ogen zijn alleenstaande moeders, de belangrijkste indicator van de onderklasse¹⁴, de uitdrukking van het amoreel zijn van veel stedelijke zwarten die de "normale" gezinsstructuur niet waarderen. In dezelfde zin wordt zwarte werkloosheid geïnterpreteerd binnen de "cultuur van afhankelijkheid", dus als een keuze, gemaakt door de zwarte mannelijke leden van de onderklasse. Deze keuze wordt natuurlijk als amoreel beschouwd in die zin dat ze de waarde van werk verwerpt, een centrale waarde in de Verenigde Staten. Uiteindelijk is de onderklasse, omwille van haar zagezegde amoraliteit, niet alleen verantwoordelijk voor haar slechte sociale en economische situatie, maar bovendien zou ze niet moeten geholpen worden en verdient ze alleen maar misprijzen.

Het is interessant om aan te stippen dat een morele benadering reeds ontwaard kan worden in de werken van vorige eeuw en bij de voorlopers van het hedendaags onderklasse-debat in het midden van de 20ste eeuw. Marx bijvoorbeeld had niet zoveel respect voor het "lumpenproletariat". Zoals Morris¹⁵ aanhaalt, komt het misprijzen van Marx voor het lumpenproletariat waarschijnlijk voort uit het zogenaamde gemis aan potentieel voor revolutionaire actie en collectieve actie tout court. Toch is de morele veroordeling die Marx uitspreekt minstens even hard als die van Murray. Chevalier¹⁶ geeft de indruk dat de morele benadering van "la classe dangereuse" (gevaarlijke klasse) ook in het negentiende-eeuwse Parijs zowel de burgerlijke als de volkse discussie domineerde.

Daarom is het belangrijk volgende punten te benadrukken: morele definities van de onderklasse bestaan, ze leiden tot moreel bevooroordeeld getheoretiseerd dat de non-interventie van de staat verrechtvaardigt. Deze morele definities zijn niet nieuw en het zijn ook niet de enige. Vele wetenschappers definiëren de onderklasse niet in morele termen. Bovendien worden de morele benaderingen voornamelijk ontwikkeld door conservatieve sociale wetenschappers, maar zoals het voorbeeld van Marx aantoont, is zelfs een marxistisch negatief moralisme mogelijk.

12 CROSS M., KEITH M., o.c.

13 MURRAY C., 1984. *Loosing Ground*. New York: Basic Books.

14 MORRIS L., 1994. *Dangerous Classes. The Underclass and Social Citizenship*. London: Routledge.

15 MORRIS L., o.c., p. 15.

16 CHEVALIER L., 1958. *Classes laborieuses et classes dangereuses*. Paris: Plon.

In ieder geval, als het de bedoeling is om, vanuit een sociaal wetenschappelijk standpunt, tot een beter begrip en verklaring van armoede en socio-economische segregatie in de stedelijke post-industriële samenleving te komen, dan moet elke morele definitie van onderklasse verworpen worden. Nochtans heeft Boscill¹⁷ gelijk om te stellen dat de discussie over de onderklasse, fundamentele morele kwesties aan de orde stelt zoals wat het verband is tussen het principe van gelijke kansen en rechtvaardigheid? Wat zijn de plichten van de overheid wat betreft sociale tekorten? Hebben etnische en raciale elites de plicht om het leiderschap op zich te nemen in hun gemeenschap? Maar het is niet de taak van de sociale wetenschapper om deze vragen te stellen en te beantwoorden.

Sommige auteurs stellen omwille van verschillende andere redenen, de wetenschappelijke waarde van het concept onderklasse in vraag. Voor Hatem¹⁸ is de term veel te vaag voor een efficiënt gebruik. Om dezelfde reden verkiest Wilson¹⁹ te spreken over de "ghetto poor". Met de woorden van Gans is onderklasse een zeer kenmerkende synthetiserende term die een waaier van heel verschillende mensen over één kam scheert²⁰. Jenks gaat hier verder op in door te beweren dat de ambiguïteit van het concept onderklasse het resultaat is van het veelvoud aan criteria die gebruikt worden om mensen te classificeren en de onderklasse te construeren. Naargelang het gebruikte criterium zal de definitie gegeven aan het concept onderklasse verschillen en zal de term onderklasse verwijzen naar verschillende situaties. Daarom is er, volgens Jenks, niet één onderklasse maar zijn er verschillende onderklassen, afhankelijk van de classificatiecriteria die worden gebruikt. Hij maakt onderscheid tussen een verarmde onderklasse, een werkloze onderklasse, een onderwijsloze onderklasse, een reproductieve onderklasse en een gewelddadige onderklasse. Al deze onderklassen samensmelten en van de specifieke sociale problemen één metaprobleem maken, gekend als het onderklasse-probleem²¹, is politiek onbruikbaar in die zin dat het aanspoort om globale oplossingen te zoeken die politiek niet realistisch zijn. Deze sociale problemen oplossende benadering van Jenks, verklaart zijn reserve tegenover het concept onderklasse, en niet noodzakelijk het gemis aan verklarende waarde van de term. Hatem en Jenks²² hebben ongetwijfeld gelijk om te benadrukken dat het concept onderklasse dikwijls te vaag is en hun kritiek kan bijgevolg geïnterpreteerd worden als een aansporing om meer klaarheid te brengen in het onderklasse-debat. Maar, het concept afdanken op basis van zogenaamde onbruikbaarheid in termen van beleid, zou een dubieuze houding zijn voor een sociale wetenschapper.

17 BOXILL B., 1991. Human Rights. The Dispute about the Underclass. In *Exploitation and Exclusion: Race and Class in Contemporary US Society*, A. ZEGEYE, L. HARRIS, J. MAXTED (eds), 45-64. London: Hans Zell Publishers.

18 HATEM F., 1992. Etats-Unis: l'underclass au coeur de la crise urbaine. *Futuribles* 169, 3-32.

19 WILSON W.J., o.c.

20 MORRIS L., 1994. *Dangerous Class. The Underclass and Social Citizenship*. London: Routledge.

21 Op dit punt neemt Lapeyronnie (1993) een tegenovergesteld standpunt in als hij beweert dat de onderklasse een specifiek probleem is van postnationale samenlevingen.

22 JENKS C., 1992. *Rethinking Social Policy. Race, Poverty and the Underclass*. Cambridge: Harvard University Press.

Morris²³ en Schmitter-Heisler²⁴ geven een degelijker sociaal-wetenschappelijk argument als ze stellen dat, ondanks de bruikbaarheid om een reeks empirisch observeerbare fenomenen te benaderen, "onderklasse" als concept weinig verklarende waarde heeft. Volgens Schmitter-Heisler mist het de strengheid van echte concepten en is het nog niet op een bevredigende manier geïntegreerd in de sociale theorie. Volgens haar is dit het resultaat van de hoofdzakelijk inductieve en probleemoplossende benadering in het Amerikaanse onderklasse-debat. Met andere woorden, "onderklasse" zou goede empirische vragen stellen²⁵, maar theoretisch, als concept, in absolute termen, zou het een beperkt gebruik hebben. Maar geen van deze twee auteurs heeft het idee opgegeven om deze zwakte te verbeteren. Auteurs als Galbraith²⁶, Runciman²⁷, Giddens²⁸ of Smith²⁹ zijn veel meer tevreden over de verklarende waarde van het concept onderklasse, hoewel de laatste twee niet overtuigd zijn van de theoretische bruikbaarheid om de Britse zaak te benaderen. Ze zijn allebei geneigd om de onderklasse als een specifiek Amerikaans fenomeen te beschouwen. Buiten de controverses over het gebruik en de veelheid aan definities, is het concept onderklasse volgens mij helemaal niet zonder theoretische waarde, hoewel Schmitter-Heisler gelijk heeft de verklarende waarde uit te breiden door het begrip te verbinden met meer algemene processen van sociale en politieke uitsluiting of participatie.

Vandaar dat het bij de huidige stand van de discussie, verleidelijk is om het concept verder te onderzoeken in plaats van het te laten vallen. Op dit punt rijst de volgende vraag: welke elementen van de definitie van het concept zijn het best geplaatst om de ambiguïteit te verminderen en om de verklarende waarde van de onderklasse te vergroten?

Zoals reeds eerder vermeld, zijn er ontelbare definities van de onderklasse in de literatuur en dit maakt het probleem het concept uit te leggen gecompliceerder. Al bij al zijn er drie belangrijke sets van elementen die meestal gebruikt worden om onderklasse te definiëren, namelijk economische marginaliteit, alternatieve waarden en afwijkend gedrag³⁰. Sommige auteurs benadrukken het belang van één of twee van deze elementen, de meeste auteurs gebruiken ze alle drie in hun definitie, maar in alle gevallen wordt "onderklasse" gebruikt als antoniem voor "middenklasse" of "mainstream"³¹. Het is evident dat, aangezien er geen consensus bestaat over wat "mainstream" of "middenklasse" is, de definitie van "onderklasse" in relatie met deze termen, het probleem van de ambiguïteit niet oplost.

23 MORRIS L., o.c.

24 SCHMITTER-HEISLER B., 1991. A comparative perspective on the underclass. Questions of urban poverty, race and citizenship. *Theory and Society* 20, 4, 455-483.

25 SMITH D., 1992a. Defining the Underclass. In *Understanding the Underclass*, D. SMITH (ed.), 3-8. London: Policy Studies Institute.

26 GALBRAITH J.K., 1992. *The culture of contentment*. Boston: Houghton Mifflin Company.

27 RUNCIMAN W., 1990. How many classes are there in contemporary British society. *Sociology* 24, 3, 377-396.

28 GIDDENS A., 1986. *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinson Univ. Library, second edition 1981, reprinted in 1986.

29 SMITH D., o.c.

30 MORRIS L., o.c.

31 JENKS C., o.c.

De notie economische marginaliteit is multidimensioneel en de relaties tussen haar verschillende dimensies, als criteria voor de definitie van onderklasse, zijn ook controversieel en onderwerp van discussie. Sommige auteurs, zoals Galbraith, definiëren de onderklasse in termen van economische armoede. Voor hem bestaat de onderklasse uit al diegenen die niet delen in het gemiddelde welzijn van de Amerikaanse samenleving³². Armoede is ook het belangrijkste element in de definitie van Wilson, gecombineerd met het element ras. Voor hem is de onderklasse synoniem voor de "ghetto poor" of voor de arme zwarten³³. Giddens breidt de definitie uit tot al "de etnische armen aan de bodem van de Amerikaanse maatschappij"³⁴. In elk geval, al deze auteurs verbinden armoede aan het gemis of de onregelmatigheid van een degelijk inkomen, onafgezien van de bron³⁵. Andere auteurs benadrukken juist een specifieke bron van inkomsten om de onderklasse te definiëren, namelijk sociale uitkeringen³⁶. Met andere woorden, het is niet zozeer de armoede maar het mislukken om economisch in de eigen behoeften te voorzien, de afhankelijkheid van publieke voorzieningen, die de onderklasse zou definiëren in de Verenigde Staten³⁷. Voor andere auteurs betekent economische marginaliteit langdurige of permanente werkloosheid en ondertewerkstelling en de onderklasse verwijst naar het deel van de bevolking dat helemaal of gedeeltelijk uitgesloten is van de arbeidsmarkt³⁸. De onderklasse wordt aldus gedefinieerd in termen van professionele marginaliteit (werkloosheid, onzekere jobs, occasionele jobs) en daarop volgend sociale isolatie. De vierde dimensie van de economische marginaliteit verwijst naar de discussie over de duale arbeidsmarkt. Voor Giddens, als de term onderklasse al een betekenis heeft in Europa, dient hij om de etnische fractie van de arbeidersklasse aan te duiden, namelijk de koloniale migrantenarbeiders, die de ondergeprivilegieerde minderheden vormen, overgerepresenteerd op de secundaire arbeidsmarkt als gevolg van segregatieprocessen³⁹.

Rex gebruikt de term onderklasse ook in het debat over arbeidsmigratie in Groot-Brittannië, maar volgens hem, lijden zwarte koloniale migranten onder discriminatie in tewerkstelling, onderwijs en huisvesting. Vandaar dat ze, verstoken van sociale burgerrechten, zich niet kunnen assimileren in de arbeidersklasse en een specifieke klassepositie innemen onder de arbeidersklasse⁴⁰.

Veel definities van de onderklasse benadrukken de zogenaamde alternatieve waarden van de leden boven objectieve aspecten van economische marginaliteit. In vergelijking met de "mainstream" zouden de leden van de onderklasse geen

32 GALBRAITH J.K., o.c.

33 WILSON W., o.c.

WEIR M., 1993. From Equal Opportunity to 'the New Social Contract': Race and the politics of the American 'Underclass'. In *Racism, the City and the State.*, CROSS M. & KEITH M. (eds), 93-197, London: Routledge.

34 GIDDENS A., o.c; p. 214.

35 HATEM F., o.c.

36 WILLETTS D., o.c.

37 REX J., 1986a. *Race and Ethnicity*. Milton Keynes: Open University Press.

38 MORRIS L., o.c.

39 GIDDENS A., o.c.

40 REX J. & TOMLINSON S., 1979 *Colonial Immigrants in a British City*. London: Routledge.

REX J., o.c.

waarde hechten aan werk en gezin ⁴¹. Ze zijn niet in staat een job te behouden omdat ze lui zijn en onberekenbaar. Ze zijn alleen maar geïnteresseerd in korte romantische verbintenissen en in een snelle wisseling van seksuele partners. Daarom, omwille van hun culturele onaangepastheid of verderfelijkerheid, verdienen ze geen respect of hulp. Bovendien delen ze de waarden van vrijheid en individuele concurrentie niet die de hoekstenen vormen van de Amerikaanse samenleving. Daarom worden ze niet alleen beschouwd als nutteloos en overbodig ⁴², maar ze worden gezien als een bedreiging voor de sociale consensus. Deze morele definitie van de onderklasse sluit in zekere mate de leden ervan buiten de natie.

Veelal geassocieerd met een definitie in termen van alternatieve waarden, wordt de onderklasse ook dikwijls gedefinieerd in termen van afwijkend gedrag zoals, kinderen hebben buiten het huwelijk, alleenstaand moederschap, overmatig drug- en alcoholgebruik en allerlei soorten van crimineel gedrag geassocieerd met het stadsleven, een zorgwekkende graad van geweld tegenover anderen en hun bezit inbegrepen ⁴³.

Hoewel veel definities van de onderklasse een combinatie vormen van deze drie sets van elementen, namelijk economische marginaliteit, alternatieve waarden en afwijkend gedrag, bestaat er geen consensus over welk element en welke dimensies van elk element van centraal belang zijn voor een theoretisch bruikbare definitie van onderklasse. Vandaar dat er contradicties en spanningen kunnen zijn tussen de verschillende definities en dat het woord onderklasse dan verschillende situaties met verschillende sociale, economische en politieke problemen lijkt aan te duiden.

Het is mogelijk dit te illustreren met enkele voorbeelden. Het klopt dat het onderklasse-debat een poging is om de paradox van armoede te verklaren maar de relatie tussen onderklasse en armoede is niet heel duidelijk. Veel armen behoren niet tot de onderklasse ⁴⁴. Mensen met een laagbetaalde regelmatige job en een gezin met enkele kinderen, hebben zeker een lage levensstandaard, maar ze maken geen deel uit van de onderklasse, behalve volgens Galbraith. In dezelfde zin zijn velen die de stereotype manier van leven van de onderklasse overnemen helemaal niet arm. Drug- en alcoholconsumptie bijvoorbeeld zijn wijd verbreid in de huidige samenlevingen en dit gedrag is geen exclusiviteit van de armen.

Het tweede voorbeeld betreft de relatie van de leden van de onderklasse met tewerkstelling. Terwijl sommige auteurs zowel de langdurig werklozen als de ondertewerkgestelden bij de onderklasse plaatsen, verkiezen anderen de term te reserveren voor de eerste categorie, waarbij een deel mensen hoort dat onherroepelijk uit de arbeidsmarkt is verdwenen omwille van verschillende redenen. Volgens Morris zijn de ondertewerkgestelden geen deel van de onderklasse omdat hun opleidingsniveau en kwalificatie beduidend beter is en dit laat hen dikwijls toe werk te vinden. Ze kunnen periodes hebben waarin ze afwisselend werken en werkloos zijn maar ze zijn helemaal niet onherroepelijk van de arbeidsmarkt afgesneden en onderhouden door overheidsvoorzieningen.

41 MURRAY C., o.c.

42 DAHRENDORF R., 1992 Footnotes to discussion. In *Understanding the Underclass*, D. SMITH (ed.), 88-95. London: Policy Studies Institute.

43 MURRAY C., o.c.

44 PETERSON P., o.c.

Ook de kwestie van de duale arbeidsmarkt en de onderklasse wordt besproken. Terwijl sommige wetenschappers de onderklasse definiëren als behorende tot de secundaire arbeidsmarkt ⁴⁵, gaan anderen daar tegenin. Smith (1992a) bijvoorbeeld gaat hier niet mee akkoord omwille van twee redenen. Ten eerste omdat het bijna onmogelijk is de secundaire arbeidsmarkt te definiëren. Ten tweede argumenteert hij dat veel jobs van de secundaire arbeidsmarkt een tweede bron van inkomsten betekenen voor mensen die niet noodzakelijkerwijs in een onzekere situatie verkeren.

Om het concept onderklasse verder te verklaren, is het onontbeerlijk om de volgende zeven punten aan te halen. Ten eerste, ongeacht welke elementen van de definitie geselecteerd worden, is het vanzelfsprekend dat het idee van een onderklasse alleen zin heeft als er een zekere stabiliteit bestaat wat betreft zijn leden ⁴⁶.

Ten tweede, zoals hierboven vermeld, moet elke definitie van de onderklasse die hoofdzakelijk focust op alternatieve waarden en cultuur en afwijkend gedrag, verworpen worden omwille van het morele en niet-wetenschappelijke standpunt. Dit wil niet zeggen dat alternatieve waarden en afwijkend gedrag niet bestaan bij de onderklasse en niet ernstig moeten genomen worden. Zo'n benadering zou ook de werkelijkheid ontkennen. Maar het voorkomen van deze waarden en gedrag moet verklaard worden. Indien men hen de status van de elementen van definitie toekent, worden ze als vanzelfsprekend aangenomen en worden ze gebruikt om andere fenomenen te verklaren, namelijk die fenomenen die geassocieerd zijn met de economische marginaliteit van de leden van de onderklasse. Met andere woorden, een morele definitie van de onderklasse aannemen leidt tot het construeren van morele verklaringen van sociale en economische uitsluiting en segregatie en dat is niet het soort van verklaringen waar sociale wetenschappers naar op zoek zouden moeten gaan.

Ten derde moet ook het punt van de geografische concentratie en zichtbaarheid aangehaald worden. Is de onderklasse een stedelijk en een ghetto verschijnsel zoals Wilson ⁴⁷ beweert of bestaan er analoge vormen van sociale en economische ontwrichting in kleine landelijke gemeenschappen zoals Galbraith ⁴⁸ beweert? In termen van sociale isolering en afgesneden zijn van de "mainstream", lijkt het onbetwistbaar dat sommige landelijke gemeenschappen, zoals bijvoorbeeld de vroegere mijn gemeenschappen uit het Mid-West, niet beter af zijn dan de armen van de binnenstad. Ook daar kunnen ze geconfronteerd worden met de specifieke processen van "Racialization" en "inferiorization". Daarom zou ik voorstellen een onderscheid te maken tussen een stedelijke en een landelijke onderklasse. Het is evident dat de rurale onderklasse veel minder zichtbaar is dan de stedelijke maar toch lijkt ze te bestaan.

Ten vierde, doen ras en volk er iets toe? In het algemeen wordt in de Verenigde Staten de onderklasse gelijk gesteld met de zwarte ghetto's van de binnenstad en zelfs liberale wetenschappers als Wilson ⁴⁹ definiëren de onderklasse raciaal

---

45 GIDDENS A., o.c.
REX J., o.c.

46 SMITH D., o.c.

47 WILSON W.J., o.c.

48 GALBRAITH J.K., o.c.

49 WILSON W.J., o.c.

voordat ze spreken in termen van klasse. Hiertegen argumenteert Jenks ⁵⁰ dat als er vier ordeningselementen gebruikt worden om de onderklasse, of liever de onderklassen, te definiëren (niveau van inkomen, bronnen van inkomen, culturele vaardigheden en morele normen), er dan meer blanken dan zwarten tot de onderklasse behoren. Als men nu lid zijn van de onderklasse gelijk stelt met wonen in een onderklasse-buurt, dan wordt de groep van zwarten veel groter omwille van twee redenen. Ten eerste is de onderklasse een kleine fractie van de blanke bevolking en een grotere fractie van de zwarte bevolking. Ten tweede zijn de buurten in de Verenigde Staten meer raciaal dan economisch gesegregeerd. Daarom zal de onderklasse erg groot zijn in zwarte stedelijke buurten en kleiner in blanke buurten. Als gevolg hiervan zal het logischerwijze lijken dat, indien lid zijn van de onderklasse gelijk gesteld wordt met het wonen in een onderklasse-buurt, het onderklasse fenomeen raciaal bepaald is. Ik zou daarom willen stellen dat de etnische en raciale samenstelling van de onderklasse een empirische zaak is en dat etniciteit of ras niet nodig zijn in de definitie ⁵¹.

Ten vijfde, is de onderklasse een klasse of een sociale categorie? Bevindt ze zich aan de bodem of buiten de klassestructuur van de post-industriële maatschappij? Volgens Dahrendorf ⁵² is de onderklasse, zowel technisch als sociologisch, geen klasse vanwege het ontbreken van potentieel voor sociale en politieke organisatie en actie. Er kan enkel een reactie komen in de vorm van afgescheiden individueel of collectief gedrag. Rex gaat hiermee niet akkoord. In zijn benadering is de onderklasse niet alleen een sociale categorie, een onderklasse-op-zichzelf ⁵³, het is tevens een groep met zijn bewustzijn en zijn klasse-organisatie, de onderklasse-voor-zichzelf. De specifieke klassepositie onder de arbeidersklasse leidt tot een politieke mobilisatie volgens raciale en etnische lijnen rond niet-erkende maatschappelijke problemen. Empirische gegevens lijken het standpunt van Dahrendorf te ondersteunen. De onderklasse is effectief uitgesloten, ook in politieke termen (Morris, 1994) en het lijkt er niet op dat ze momenteel in staat is om collectieve belangen binnen het politiek systeem te promoten en te verdedigen.

Ten zesde, wat zijn de verbanden tussen de onderklasse en migranten? Zowel voor Rex ⁵⁴ als voor Giddens ⁵⁵ is de onderklasse voornamelijk een resultaat van de na-oorlogse koloniale immigratie. Maar er is een fundamenteel verschil tussen deze twee auteurs. Voor Giddens is de onderklasse een deel van de arbeidersklasse, bestaande uit mensen met een achtergrond van een etnische minderheid. Voor Rex is de onderklasse geen deel van de arbeidersklasse. Het is een specifieke groep daaronder, gelijkend op een klasse. Het lijkt erop dat beide standpunten te maken hebben met een ver verwijderd tijdperk in de geschiedenis van arbeidsmigratie naar de geïndustrialiseerde landen. De diversiteit van de migratiepatronen maakt het moeilijk de relatie te leggen tussen onderklasse en migranten. Sommige migranten komen onherroepelijk bij de onderklasse terecht terwijl anderen redelijk snel de sociale ladder beklimmen. Het antwoord op de

50 JENKS C., o.c.

51 SCHMITTER-HEISLER B., o.c.

52 DAHRENDORF R., o.c.

53 REX J., 1986b. The role of class analysis in the study of race relations. In *Theories of Race and Ethnic Relations*, J. REX & D. MASON (eds), 64-83. Cambridge: Cambridge University Press.

54 REX J., o.c., 1986a.

55 GIDDENS A., o.c.

vraag moet daarom empirisch gegrond zijn en rekening houden met de specificiteit van elke migratiecontext. Het zou geen kwestie van definitie mogen zijn.

Ten zevende, zijn er grote verschillen tussen de Amerikaanse en de Europese contexten. Bijgevolg is het moeilijk om de Amerikaanse termen van het debat over te dragen naar Europa en dit om verschillende redenen. Ten eerste is de geschiedenis van rassen en etnische relaties zeer verschillend in beide gevallen. De Europese koloniale ervaring en de Amerikaanse slavernij hebben verschillende gevolgen gehad en hebben geen gelijke sporen nagelaten. Ten tweede, terwijl individuele concurrentie een centrale waarde was in de Amerikaanse samenleving, was collectieve actie bij belangenverdediging centraal in de meeste Europese samenlevingen⁵⁶. Ten derde, terwijl vrijheid hoog geprezen werd in de Verenigde Staten, garandeerde de klassenpolitiek in Europa een redelijk verbreide welvaart. Er zijn trouwens belangrijke verschillen tussen het welvaartssysteem van de Verenigde Staten en de meeste Europese landen⁵⁷. Het minst protectieve Europese systeem is nog altijd meer protectief dan het meest protectieve Amerikaanse systeem. Omwille hiervan zijn armoede en uitsluiting niet noodzakelijk op dezelfde manier sociaal en politiek geconstrueerd in Europa en in Amerika. Er lijkt meer ruimte te zijn voor individuele verantwoordelijkheid in de Verenigde Staten en meer ruimte voor verantwoordelijkheid van de staat in Europa. Maar de situatie verandert snel. De welvaartsstaat in de meeste Europese landen is in belangrijke mate uitgehold, het individualisme groeit en de collectieve actie neemt af. Daarom is het mogelijk dat de termen van het debat over de onderklasse in de toekomst meer zullen samenvallen.

In alle geval, het concept onderklasse is niet noodzakelijkerwijze overdraagbaar naar Europa⁵⁸. Dit betekent niet dat het concept onderklasse niet kan gebruikt worden om de sociale en economische uitsluiting in Europa te verklaren. Maar het zou een concept moeten zijn dat gedeconstrueerd en gereconstrueerd wordt om het te laten passen bij de specifieke omstandigheden van de Europese samenleving. Rex ondernam verschillende pogingen om deze aanpassing te verwezenlijken. Meer recent deed Runciman⁵⁹ hetzelfde. Langdurige werkloosheid en veranderde patronen van tewerkstelling dagen trouwens de conceptualisering van de sociale structuur uit. Europese wetenschappers lijken op dit probleem, dat in de Verenigde Staten veelal genegeerd wordt, te focussen. Volgens Runciman impliceren deze factoren, gecombineerd met de inkrimping van de welvaartsstaat, het herrijzen van ongelijkheid en het ontstaan van nieuwe armoede die het ontstaan van een onderklasse uitdrukt, ook in Europa. Andere auteurs gaan hier niet mee akkoord en stellen dat het ontstaan van een onderklasse enkel een hypothese is voor de toekomst van Europa⁶⁰.

In ieder geval, ondanks de kritieken geformuleerd met betrekking tot het concept onderklasse, lijkt het interessant om het empirisch te toetsen in onze poging om sociale en economische fragmentatie ook in Europa te verklaren, onder voorwaarde dat rekening gehouden wordt met de zeven punten die ontwikkeld werden. Het tweede deel van deze paper zal het confronteren met empirische gegevens over België.

56 REX J., o.c., 1986a.

57 MORRIS L., o.c.

58 SCHMITTER-HEISLER B., o.c.

59 RUNCIMAN W., o.c.;

60 SMITH D., o.c., 1992b.

Processen van uitsluiting en het mogelijk verschijnen van een stedelijke onderklasse in België

Hoewel de term "onderklasse"⁶¹ niet algemeen gebruikt wordt in België, vormen sociale uitsluiting, werkloosheid, armoede, misdaad en stedelijke segregatie een deel van het debat over sociale onderwerpen en ze nemen een centrale plaats in op de officiële agenda van de huidige regering.

Sommige fragmentarische Belgische gegevens over elementen van de definitie van onderklasse gebruikt in andere contexten kunnen voorgesteld worden en voorlopige conclusies over het bestaan van een onderklasse in België kunnen getrokken worden.

Zonder twijfel heeft België één van de meest protectieve sociale zekerheidssystemen van Europa. Haar juridische basis gaat terug op de sociale zekerheidswet voor arbeiders van 1944, die progressief uitgebreid werd naar de andere categorieën van de bevolking. Het principe van universaliteit dat aan de basis ligt van het Belgische sociale zekerheidssysteem stelt dat elk verlies van beroepsinkomen gecompenseerd moet worden met het toekennen van een vervangingsinkomen. Bovendien moet iedereen kunnen genieten van een degelijke ziekteverzekering om zo beschermd te zijn tegen ongelukken en ziekten. In dezelfde zin wordt het recht om een goed leven te leiden na de professionele carrière als vanzelfsprekend aangenomen. Tenslotte voorzien twee wetten van 1974 en 1976 dat iedereen van een minimum aan bestaansmiddelen moet kunnen genieten en dat iedereen recht heeft op sociale hulp. De laatste wet voert een bestaansminimum in volgens leeftijd, nationaliteit en inkomen.

De laatste twintig jaar heeft België een opeenvolging van economische crisissen en ook grondige politieke veranderingen doorgemaakt. België is nu een federale staat bestaande uit regio's en gemeenschappen. In termen van sociaal en economisch beleid hebben monetaire orthodoxie en budgettaire strengheid de acties van de regering meer en meer bepaald. Dit is zelfs nog meer het geval sinds het Verdrag van Maastricht van kracht is geworden, omdat België officieel van plan is het schema, aangenomen voor het creëren van een Economische en Monetaire Unie, te respecteren. Vandaar dat inkrimping en controle van de publieke uitgaven, met name met betrekking tot het sociaal beleid, twee leitmotieven zijn. Het "Plan global pour l'emploi, la compétitivité et la sécurité sociale"⁶² (Gloaal plan voor tewerkstelling, competitiviteit en sociale zekerheid), door de huidige regering aangenomen als richtlijn voor haar sociale en economische actie, illustreert goed deze evolutie naar een uitholling van een effectieve bescherming van de sociale en economische rechten en sociale zekerheid. Nochtans heeft België ongeveer gelijktijdig een reeks van sociale en economische rechten ingevoerd in de "nieuwe grondwet", gepubliceerd in februari 1994. Artikel 23 stelt dat iedereen recht heeft op een degelijk bestaan, iedereen heeft recht op werk, op sociale zekerheid, op bescherming van de gezondheid, op medische, sociale en juridische hulp, het recht te leven in een degelijk huis, etc. Maar in zoverre dat deze rechten niet georganiseerd zijn door een uitvoeringswet, is hun impact niet meer dan symbolisch.

61 Onlangs gebruikte de Franse dagelijkse "Le Monde" de uitdrukking "disqualification sociale" ("sociale diskwalificatie") om naar deze materie te refereren (Le Monde, 25 februari 1994). Men kan veronderstellen dat deze uitdrukking weldra het Belgische debat zal binnendringen, althans in franssprekend België.

62 Zie Le Plan Global, Brussel, Inbel, Edition spéciale "Faits", 26 november 1993.

Ondanks alle beschermende maatregelen van het Belgische welvaartssysteem, is België een duale samenleving geworden waar het onderscheid tussen "haves" and "havenots", vooral in stedelijk gebied, heel duidelijk is.

Zoals in alle andere Europese landen, is armoede ⁶³ niet onbestaande in België, ondanks een uitgebreid welvaartssysteem. Zonder in detail te gaan, wordt relatieve armoede gewoonlijk gedefinieerd in termen van ongelijk deel hebben aan de minimum welvaart die algemeen aangenomen wordt in het land. Er zijn in België drie belangrijke categorieën die aan relatieve armoede lijden. De eerste categorie zijn mensen die leven in extreme armoede, dikwijls "inframarginaliteit" genoemd. De kern van deze categorie, de meest uitgesloten, bestaat uit thuislozen, alcoholici, drugverslaafden en landlopers. De grotere groep van armen bestaat uit mensen die een laag inkomen hebben, weinig opgeleid zijn en weinig professionele vaardigheden hebben. Ze zijn dikwijls werkloos voor een lange periode, en als ze werken is het helemaal onderaan de arbeidsmarkt. Deze wonen in slechte behuizing en dragen weinig zorg voor hun gezondheid. Ze hebben moeilijkheden met de administratie, ze zijn sociaal geïsoleerd en ze geven hun armoede door aan hun kinderen ⁶⁴. Zelfs zonder dat het woord gebruikt wordt, zou deze beschrijving overeen kunnen komen met sommige definities van onderklasse in de Verenigde Staten. De derde categorie, de "nieuwe armen" zijn een gevolg van de groeiende werkloosheid, in combinatie met de evolutie van de traditionele gezinsstructuur, die gekenmerkt wordt door een groeiend aantal scheidingen, éénoudergezinnen en geïsoleerde mensen.

Al bij al, variëren de globale cijfers voor armoede in België tussen de 700.000 en 1.400.000 mensen, afhankelijk van de gekozen armoedegrens en de wijze van berekenen, d.i. tussen 7% en 14% van de bevolking. Deze cijfers zijn waarschijnlijk relatief gezien laag in vergelijking met Engeland of Zuidoepese landen. Nochtans mogen ze niet genegeerd worden. We moeten vermelden dat deze cijfers zowel occasionele als lange-termijn of quasi-permanente armoede omvatten. Dit laatste wordt geschat tussen 1,6% en 5,2% van de totale bevolking, wat lager is dan zou kunnen verwacht worden. In termen van evolutie zijn deze globale cijfers redelijk stabiel. Gegeven dat permanente armoede kwantitatief gezien redelijk marginaal is, zou het erop kunnen lijken dat dit suggereert en bevestigt dat armoede in België voornamelijk een tijdelijke situatie is voor wie geconfronteerd wordt met problemen i.v.m. job, familie of andere problemen. Met andere woorden, er worden meer mensen geconfronteerd met armoede in een of ander stadium van hun leven, maar velen van hen kunnen na een tijdje aan de armoede ontsnappen. Stabiel blijven behoren bij de armen, lijkt het lot van een minderheid, de echt achtergestelde Belgen. De rol die gespeeld wordt door etnische en immigratie-achtergrond in het proces van bij de armoedegroep te behoren is niet uitgebreid bestudeerd. Volgens de studie hier vermeld, vormt een vreemde nationaliteit een risicofactor, maar andere gegevens worden niet gepresenteerd. Er kunnen in dit stadium geen conclusies getrokken worden in termen van een mogelijk verband tussen etniciteit, immigratie en armoede.

Als we de werkloosheid bekijken, is de Belgische situatie ernstig. Zoals hierboven vermeld bereikten de minimumcijfers voor werkloosheid in het begin van 1994 meer dan 500.000 mensen, met een stijging van 11,6% over het laatste jaar ⁶⁵.

⁶³ Deze alinea is gebaseerd op gegevens van de Kredietbank, Bulletin Hebdomadaire, n° 38, 10 december 1993.

⁶⁴ Kredietbank, Bulletin Hebdomadaire, n° 38, 10 december 1993, p. 2.

⁶⁵ Officiële gegevens van het Office national pour l'emploi (ONEM).

Het blijkt dat de duur van de werkloosheidsperioden stijgt en dat de groeiende werkloosheid vooral de jeugd treft. Op het huidige moment zijn geen gegevens beschikbaar over ondertewerkstelling maar de veralgemening van de praktijken van flexibiliteit op de arbeidsmarkt impliceert waarschijnlijk een snelle groei.

Het aantal mensen afhankelijk van sociale voorzieningen, sociale zekerheids-toelagen of andere inkomsten van overheidswege, zou ook een aanwijzing kunnen zijn voor het mogelijk ontstaan van een onderklasse in België. Deze categorie kan nochtans verraderlijk zijn omdat de afhankelijkheid niet noodzakelijk totaal is. In feite kan de ondertewerkgestelde genieten van de sociale voorzieningen om een degelijk inkomen te hebben. Het is niet duidelijk of naar deze categorie moet gerefereerd worden in de discussie over onderklasse. In alle geval verdienen de volgende gegevens onze aandacht. Volgens een recente studie van de Vrije Universiteit van Brussel, zou het totaal aantal mensen dat afhankelijk van werkloosheidsuitkeringen 1.000.000 bereiken, dat is 28% van de actieve bevolking en het dubbele van het werkloosheidscijfer eerder vermeld. Hoe is dit mogelijk? De eerste cijfers houden geen rekening met de ondertewerkgestelden, de vroeggepensioneerden ("préposionnés") en andere categorieën die genieten van werkloosheidssubsidies⁶⁶. Bovendien worden, als gevolg van een striktere administratieve interpretatie van de werkloosheidswetgeving, een groeiend aantal werklozen uitgesloten van werkloosheidsuitkeringen. In de periode van de eerste zes maanden van 1993, verloren 67.000 mensen, waarvan twee derden vrouwen, hun effectief recht op een werkloosheidsuitkering. Uitgesloten van de sociale zekerheid, eist een deel van deze mensen sociale bijstand volgens de wetten van 1974 en 1976, eerder vermeld. Er is dus het risico dat restrictieve maatregelen van overheid en administratie niet vertaald worden in het inkrimpen van afhankelijkheid maar in het veranderen van de aard ervan.

De hypothese van de duale arbeidsmarkt in België wordt dikwijls verbonden met het debat over illegale immigratie en "valse" vluchtelingen. Het staat boven twijfel dat sommige sectoren van de Belgische economie laagbetaalde, onbeschermde, ongekwalificeerde arbeidskrachten gebruiken. Ze worden gerecruteerd bij de illegale migranten maar ook bij sommige groepen van de Belgische bevolking. Dit lijkt onder andere vooral het geval te zijn voor de landbouw, de bouw, de kledingindustrie en de horeca. Hierover zijn op dit moment geen gegevens beschikbaar, maar onbeschermde en laagbetaald werk is zeker een belangrijk aspect van de hedendaagse Belgische economie.

De tweede reeks elementen van de definitie van de onderklasse die gebruikt wordt in de Verenigde Staten, benadrukt de culturele onaangepastheid en de afwijkende waarden die de leden van de onderklasse zouden vertonen. Discussie en actie, gericht op de mogelijke onderklasse in België, maken duidelijk dat er een groeiende tendens bestaat om het debat over de sociale uitsluiting en armoede te moraliseren, ook in België. Van de "inframarginalen", eerder reeds voorgesteld, wordt gedacht dat ze de waarde van werk, die centraal blijft in België, niet delen. Ze worden beschouwd als een groep apart die uiteindelijk net niet genoeg cultureel aangepast is om de tred van de evolutie van de samenleving bij te houden. Recente pogingen om te vechten tegen langdurige werkloosheid, zijn gebaseerd op dezelfde veronderstelling, nl. de afwezigheid van de waarde van werk bij deze categorie van werklozen. Zoals in Denemarken bijvoorbeeld, wordt het nu als logisch en moreel beschouwd om langdurig werklozen te verplichten om taken van nut voor de gemeenschap te aanvaarden voor een bepaald aantal

66 Mateo Alaluf in *Le Soir*, 7 januari 1994.

uren per maand. De sanctie bij weigering is uitsluiting van werkloosheidsuitkeringen. Als de retentie niet bespreekbaar is, dan impliceert deze benadering een beperking van het universaliteitsbeginsel dat aan de basis ligt van het sociale zekerheidssysteem. Niet alleen heeft de langdurig werkloze zijn of haar job verloren en wordt geconfronteerd met de moeilijkheden in de huidige conjunctuur een andere job te vinden, hij of zij moet nu ook de werkloosheidsuitkeringen verdienen door vrijwel voor niets voor de gemeenschap te werken. Deze benadering lijkt te bevestigen, op zijn minst impliciet, dat de langdurig werkloze de waarde van werk verloren is en dat hij of zij verantwoordelijk is, indien niet voor het werkloos zijn, dan toch voor de overdreven lange duur. Deze manier van redeneren is zeker en vast een aansporing om het debat over sociale uitsluiting en armoede te moraliseren.

In zoverre het "amoreel" gedrag betreft, zijn het stijgen van de criminaliteit en zijn gevolg, het gevoel van onveiligheid, belangrijke sociale en politieke kwesties in België. Stedelijke kleine misdaad en drughandel worden dikwijls geassocieerd met migrantenjongeren uit de binnenstad en met illegale immigratie. Nochtans is de link tussen misdaad, economische marginaliteit, afwijkende waarden, etniciteit en immigratie helemaal niet bewezen. Wat betreft het éénouderschap, dit is de voorbije jaren aanzienlijk gestegen. Waarschijnlijk bestaat er tot op zekere hoogte een verband tussen éénouderschap en moeilijke levensomstandigheden maar dat is moeilijk in te schatten. Het is nochtans vermeldenswaard dat 72% van de vrouwen die afhangen van de sociale bijstand alleen zijn⁶⁷. In ieder geval duidt het éénouderschap op globale veranderingen in de Belgische gezinsstructuur en is het geen onderscheiden gedrag van een mogelijke Belgische onderklasse⁶⁸.

Het laatste element waarmee de definities van de onderklasse rekening houden betreft de ruimtelijke concentratie van armoede en andere sociale problemen in zekere gebieden. Als men bijvoorbeeld Brussel neemt, is het duidelijk dat armoede en sociale problemen geconcentreerd zijn in gebieden van de binnenstad waar een overrepresentatie is van migrantenbevolking⁶⁹. Maar Brussel is geen representatief staal van de Belgische stedelijke situaties waar zowel economische als etnische segregatie waarschijnlijk niet zo hoog is als in de Verenigde Staten. Nochtans lijkt het, zelfs voor Brussel, moeilijk om te spreken over ghetto's en over ghetto-armen omdat de ondergeprivilegieerde gebieden heel klein zijn en niet autonoom of volledig afgescheiden van de rest van de stad. Bijgevolg moeten mensen uit hun buurt komen, enkel om te leven, en is sociale isolatie nooit compleet.

CONCLUSIE

Vanwege het ontbreken van overtuigende gegevens in dit artikel, hetwelke een oproep is tot verder onderzoek, zou het gewaagd zijn een finale conclusie of finale antwoorden op de vragen gesteld in dit artikel, voor te stellen. Nochtans kunnen enkele punten benadrukt worden.

67 BAWIN B., 1986. *Families, mariage, divorce*. Liège: Mardaga Editeur.

68 BAWIN B., o.c.

69 MARTINIELLO M., 1993. Dynamique et pluralisme culturels dans l'ensemble bruxellois. In *Pluralisme culturel en Europe. Culture(s) européenne(s) et culture(s) des disparés*, R. GALLISSOT (ed.), 121-143. Paris: L'Harmattan.

Zonder twijfel heeft België, zoals andere Europese landen, te kampen met alle sociale problemen die geassocieerd worden met de onderklasse in de Verenigde Staten en Engeland. De verschillende vormen van marginaliteit, stedelijke misdaad en geweld lijken significant, waarden die ten grondslag liggen van de maatschappij worden geherinterpreteerd en het komt meer en meer voor dat sociale conflicten uitgedrukt worden in termen van etniciteit. Is dit genoeg om het bestaan van een stedelijke onderklasse in België vast te stellen? Ik denk van niet omwille van twee voornamere redenen. Ten eerste lijkt de economische marginaliteit niet zo stabiel en permanent als in de Verenigde Staten. Zonder een stabiliteit in het behoren bij een ongeprivilegieerde groep, lijkt het vormen van een onderklasse bijgevolg niet mogelijk. Dit is waarschijnlijk te danken aan het feit dat het welvaartssysteem nog steeds in staat is een deel mensen te weerhouden van onherstelbare armoede en uitsluiting. Ten tweede staat niets ons toe het bestaan van een onderscheiden deel van de bevolking vast te stellen, een deel dat tegelijkertijd zou lijden onder economische marginaliteit, afwijkende waarden zou hebben en crimineel gedrag zou vertonen. Er kunnen verbanden bestaan tussen de verschillende problemen maar er zijn ook verschillen. Empirisch gezien kan van geen enkel deel van de bevolking gezegd worden, volgens de gegevens die gepresenteerd zijn, dat ze alle problemen vertoont die geassocieerd worden met de onderklasse. De situatie van de bevolking met migrantenachtergrond in stedelijk België bijvoorbeeld, kan niet volledig vergeleken worden met de Afrikaans-Amerikaanse ghetto-armen.

Nochtans zijn sommige voorwaarden die nodig zijn voor het ontstaan van een stedelijke onderklasse in België onbetwistbaar aanwezig. Als het moraliseren van het publiek debat over sociale uitsluiting en armoede blijft voortduren, als de ontmanteling van het welvaartssysteem verder gezet wordt en als de afnemende solidariteit aldus bevestigd wordt, kan de hypothese van het ontstaan van een stedelijke onderklasse een waardevol wetenschappelijk instrument vormen om de evolutie van de Belgische samenleving in de nabije toekomst te begrijpen.

Summary: Is there an Urban Underclass in Belgium?

This article makes first a critical review of the different definitions in the scientific literature of the 'underclass' concept. It is argued that the American and British concept of underclass is not necessarily transportable to Europe. The next part addresses the question of a possible emerging urban underclass in Belgium. It is concluded that although Belgium has to fight against social problems associated with underclassformation in the US and Britain, it has until now no clear-cut underclass. The main reasons for this are that economic marginality is not permanent and stable, and that economic marginality, deviant values and criminal behaviour are not systematically coinciding.